

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ KAZAK EDEBİYATINDA JELTOKSAN AYAKLANMASI*

Gülmira OSPANOVA**

Öz: Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yaşamın her alanında olduğu gibi edebiyatta da yenilikler yer almaya başlamıştır. Bu yeniliklerin önemli bir kısmı, daha önce sıkı rejimin dile getirilmesini yasakladığı veya çarpıtarak gösterdiği birçok konunun araştırılarak gün ışığına çıkarılmasıyla ilgilidir. Bu konulardan biri de tarihe *Jeltoksan Ayaklanması* adıyla geçen, 1986 yılının Jeltoksan (Aralık) ayında totaliter rejime karşı haklı düşünce ve taleplerini dile getirmek üzere barışçıl yürüyüşe çıkan binlerce Kazak gencinin acımasızca bastırılmasıyla kanlı bir şekilde sonuçlanan özgürlük mücadelesi olmuştur.

Çalışmada, Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından sonra yazılan, Jeltoksan Ayaklanması'nın doğrudan işlendiği veya dolaylı bir şekilde değinildiği bazı roman, hikâye, şiir, poem ve tiyatro eserleri üzerinde durulmuştur. Edebî eserlerin dışında, Jeltoksan'a katılan kişileri ve ayaklanmayı belgelerle anlatan bazı kitaplar da yazarlarıyla birlikte zikredilmiştir.

Bu çalışmayla, Kazakistan dışındaki Türk Dünyasında yeterince bilinmeyen Jeltoksan Ayaklanması ve önemine bir kez daha dikkat çekilmesi, bu konuda Kazak Türkçesiyle yazılan edebî eserlerin gerek lehçeler arası çevirilerine gerek bilimsel olarak araştırılmasına zemin hazırlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kazak Edebiyatı, Jeltoksan Ayaklanması, bağımsızlık mücadelesi, bağımsız Kazakistan.

The Jeltoksan Riot in the Kazakh Literature of the Independence Period

Abstract: Innovations started to take place in literature as in all areas of life upon the collapse of the Soviet Union. A significant part of these innovations is related to investigating and shedding light on many issues that the strict regime had previously prohibited or distorted. One of these issues was the struggle for freedom which was known in history as the *Jeltoksan Riot*, and ended in a bloody way due to the brutal suppression of thousands of Kazakh young people who went on a peaceful march against the totalitarian regime in December 1986 to express their righteous thoughts and demands.

The study analyzed some novels, stories, poems and plays written after the independence of Kazakhstan in 1991 that directly or indirectly mention the Jeltoksan Riot. Apart from the literary works, the study utilized books including documentation on participants to the riot in Jeltoksan.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 22.10.2020 - 21.04.2021

** Dr.Öğr.Üyesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sivas, Türkiye. gospanova@cumhuriyet.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-5092-0217

The aim of this study is to draw attention to the Jeltoksan Riot, which is not sufficiently known in the Turkic World outside Kazakhstan, and its importance once again, and to prepare the ground for both inter-dialect translations and scientific research of literary works written in Kazakh Turkish.

Keywords: Kazakh Literature, Jeltoksan Riot, independence struggle, independent Kazakhstan.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin son yıllarında "Açıklık" ve "Yeniden Yapılanma" gibi bazı politikaların uygulanmasıyla hayatın her alanında görülmeye başlayan rahatlık ve özgürlükle beraber edebiyat alanında da arayışlar, yeni konulara yönelişler yer almıştır. Sıkı rejim döneminde değil eserleri ile fikirlerinin anlatılması, adlarının bile ağza alınması yasaklanan birçok isim ve eser edebiyata yeniden kazandırılmıştır. Alaş Orda mensupları Alihan Bökeyhanulı, Ahmet Baytursınulı, Mağjan Jumabayulı, Mirjakıp Duvlatulı, Jüspibek Aymavitulı, Şakarım Kудayberdiulı gibi ediplerin eserleriyle Kazak edebiyatında önemli bir eksiklik giderilmiştir. Yine birçok kalem sahibinin eserleri, gizli tutuldukları tozlu depolardan gün ışığına çıkartılmışlardır. Yalnız "Qambar Batır" dışında okunması ve yayımlanması yasak olan folklor ürünlerinin neredeyse tümü ve eski şair-ozanların eserleri, yeniden halkın hizmetine sunulmuştur (*Qazaq Ādebiyatiniñ Tariyxı*, 2006, s. 11).

Bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte edebiyat alanında gelişmeler hızlanmıştır. Edebî eserlerin yayımlanmasında görülen sıkı sansür kaldırılmıştır. Kalem sahiplerinin özgürce düşünüp yazdıkları eserler, hiçbir sınırlamaya maruz kalmadan okuruna ulaşmaya başlamıştır. Sovyet dönemindeki sınıf farkını ve mücadelesini gözeten edebiyat, millî edebiyat olma yolunda adım atmıştır. Kazak Sovyet edebiyatı döneminde ya hiç üzerinde durulmayan ya da eksik verilen veyahut çarpıtılarak anlatılan tarihî olaylar, şahsiyetler ve dönemler yeniden değerlendirilmiştir. Özelde Kazak tarihi ve edebiyatındaki, genelde ise Türk tarihi ve edebiyatındaki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Kazak edebiyatında daha önce pek görülmeyen millî ve dinî değerlere yeniden dikkat çekilmiştir. Kazak edebiyatı hem konu ve içerik hem üslup ve dil itibarıyla zenginleşip gelişmeye başlamıştır. Daha Sovyetlerin 60'lı yıllarındaki kısmi yumuşama döneminde Muhtar Mağavin, Şerhan Murtaza gibi yazarların üzerinde kalem oynattığı millî tarih teması, bağımsızlığın ilan edilmesiyle birlikte yeni birçok hassas ve son derece hayati önem arz eden konularla birlikte büyük yankılar uyandırmıştır. Başta Stalin'in aydın katliamı, kolhozlaştırma ve kolektifleştirme faaliyetlerinin beraberinde getirdiği büyük felaketler, suni açlık ve Kazak halkının nüfusunun neredeyse yarısının yok oluşu, çalışma kamplarında çürümeye mahkûm edilen milyonların kaderi, Aral Gölü'nün kuruması ve Semey'deki nükleer denemelerden kaynaklanan ekolojik sorunlar ve bunların insanlara ve diğer bütün canlılara verdiği korkunç zararlar, dinsiz

Sovyet toplumu oluşturmanın hazin sonuçları açık bir şekilde edebiyattaki yerini almaya başlamıştır. Kazak tarihinde olduğu kadar Sovyet halklarının tarihinde de önemli yere sahip olan *Jeltoksan Ayaklanması*, bunlardan biridir. Söz konusu ayaklanmaya yer verilen eserlere bakıldığında, konunun Kazak yazarları ve şairleri tarafından çeşitli yönleriyle ele alınarak değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde yazılan edebî eserlerde göze çarpan bağımsız ve özgür düşünmenin verdiği rahatlık, yeni soluk ve üslubun yanı sıra bu eserlerin birer çağdaş millî edebiyat örneği oluşu da dikkat çekicidir.

1986 yılının aralık ayında Dinmuhamed Konayev'in Kazakistan SSC Komünist Partisi Merkez Komitesinin Birinci Sekreterliği görevinden alınarak yerine Rusya'nın Ulyanov eyaleti Parti Komitesinin Birinci Sekreteri Genadi Kolbin'in getirilmesi, Kazak gençlerinin Kremlin'in kadro politikasına olan memnuniyetsizliğini tetiklemiş oldu.

Kazak halkının özgürlük hayalini yansıtan feryadı, Sovyet yönetiminin bu halkı kendi özünden olmayan birine yönettirmeyi dayatmasıyla alev alev yanan bir özgürlük ateşine dönme imkânı buldu. 1986 yılının aralık ayında, bir gün önce Sovyet radyosundan duydukları Kazakistan Devlet Başkanı'nın değişimi ile ilgili karara karşı 17 Aralık sabahı, çoğunluğu üniversite öğrencisi olan 200 kadar Kazak Türkü genç, şehir meydanında toplanarak atama kararını barışçıl bir şekilde protesto etmeye başladı. Miting ve gösteriye katılım, öğle saatlerinde 5000 kişiyi buldu ve günün ilerleyen saatlerinde 300.000 Kazak Türkü, meydana katıldı. Yüz binlerce Kazak Türkü, öğrencilerin öncülüğünde "Kazakistan, Kazaklarındır!" sloganıyla Sovyet rejimine karşı çıkarak, SSCB merkezî idaresinin kararından dönmeye yönelik taleplerde bulundu. Protestoları anlamaya çalışmayan ve talepleri dinlemek istemeyen SSCB yönetimi, sıkıyönetim ilan ederek kitlelerin dağıtılması için şiddet kullanılması konusunda karar verdi. İki gün boyunca dev Sovyet uçakları, Rusya'dan Almatı'ya asker taşıdı. 17 Aralık akşamına kadar Kızıl Ordu'nun 70.000 kişilik bir birliği, Almatı'ya taşınmış oldu. Bu birlik, Almatı sokaklarındaki Kazak gençlerinin üzerine acımasızca ve donanımlı bir ordu ile savaşırcasına ateş açtı. İki gün süren müdahalelerde göstericilere karşı orantısız bir şiddet kullanıldı. Göstericiler, kendilerini korumak amacıyla güvenlik güçleri ile çatışmaya girmek durumunda kaldılar. Ayaklanmanın bastırılması sırasında 150 kişi öldü, 1700 kişi yaralandı ve 8500 kişi gözaltına alındı. Gözaltına alınanların %99'u mahkemeye sevk edilerek bunların %80'i, sosyalist rejim içerisinde milliyetçilik yapmakla suçlandı. Mahkeme çok da adil bir şekilde işlemeyen yargılama süreci neticesinde 99 kişiyi idam etti ve 83 kişiyi 15 yıla kadar hapis cezasına çarptırdı. Ayrıca 266 öğrenci, üniversiteden atılarak öğrenim hakkı ellerinden alındı. Buna ek olarak Sovyet yönetimi, tüm Kazakları milliyetçi ilan etmekle birlikte sivil Rusların da milis güç rolü üstlenerek müdahalelerde rol almasını sağladı. Böylece ayaklanmanın iki etnik grubun

çatışması şeklinde algılanmasına da ortam hazırlandı. Bu algılama çerçevesinde yaşanan olayların demokratik-milliyetçi yönünün gizlenmesi istenerek olaylar, ırkçılığa varan şiddet eylemleri şeklinde yansıtılmaya çalışıldı. Ekonomik bağımsızlık talepleriyle başlayan süreç, millî kimliğe dayalı önceliklerin gelişmesiyle bağımsız devlet talebi noktasına ulaştı. SSCB’de ilk kez totaliter dikta rejimine karşı bu kadar kapsamlı protestolar düzenlenmiş olup, millî kimliğe ilişkin söylemler öne çıkmıştır. Kazak Türkü gençler, büyük bir cesaretle SSCB Komünist Partisi Merkez Yönetiminin aldığı kararlara itiraz edilebileceğini tüm dünyaya gösterdiler. Kazak Türklerinin bu protestoları, diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde de büyük bir sinerji yarattı. Sadece Kazakistan’ın değil tüm Sovyet ülkelerinin bağımsızlığı, 16-17 Aralık günlerinde Kazak Türkü gençlerin kaldırdığı özgürlük bayrağının ardından geldi. Jeltoksan Ayaklanması, özelde Kazakistan’da ve geneldeyse tüm SSCB’de halkların merkezî idarenin baskısına artık boyun eğmeyeceğini açığa çıkardı. Kazak Türklerinin isyanı, tüm Orta Asya’daki millî kimlik hassasiyeti taşıyan ulusların uyanışının başlangıcı oldu. Sonuç olarak Orta Asya’daki uyanış, tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde millî duyguların şaha kalkmasına yol açtı ve gelişen milliyetçi hareketler, Moskova’nın otoritesini yıktı (Başaran, 2017, ss. 71-75)¹.

Kazaklar, Çarlık Rusya’nın hâkimiyeti altına XVIII. yy’da girmiştir. Yaklaşık üç yüzyıl süren sömürgeciliğin her türlü zorluğunu gören bu Türk boyu, zaman zaman büyük çapta bağımsızlık mücadeleleri vermiştir. XVIII. yy’da Sırım Datulı (1753-1802), XIX. yy’da Kenesarı Kasımulı (1802-1847) ve XX. yy’ın başında Amangeldi İmanov (1873-1919) gibi liderler başta olmak üzere Kazak halkı, Rus sömürgeciliğine karşı kahramanca çarpışmıştır (*Qazaq Ädebiyetiniñ Tariyxı*, 2006, s. 312). Tarih boyunca Rus kolonizasyonuna karşı Kazaklar, 300 civarında isyan gerçekleştirmişlerdir. Tüm hayatlarını halkının bağımsızlığı yoluna adanmış olan İsatay Taymanulı (1791-1838) ve Mahambet Ötemisulı (1804-1846) adlarını da burada zikretmek gerekir.

¹ Jeltoksan Ayaklanması’nı hazırlayan nedenler, önemi ve sonucu ile ilgili geniş bilgi için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: Çelik, M. E. ve Çelik, R. (2018). Soğuk Savaş’ın Bilinmeyen İsyanı: Jeltoksan Ayaklanması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), ss. 735-750; Kara, A. (2006). *Kazakistan’ın Yeniden Doğuşu 1986 Aralık Olayları*. İstanbul: Ufuk Ötesi Yayınları; Kara, A. (2007). *1986 Kazakistan’da Almaata Olaylarının İçyüzü ve Etkileri* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul; Kara, F. (2012). Almaatada 1986 Aralık Olayları: Jeltoksan. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, Fall, Ankara, ss. 417-426; Karacağil, K. (2014). Kazakistan’ın Bağımsızlığının Ayak Sesleri: Almatı Olayları (1986). *History Studies*, 6(1), ss. 101-114; Şadıhanov, E. (2011). Sovyetler Birliği’nin Dağılıma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0(33), ss. 1-22 vd.

Kazak Edebiyatında *Jeltoksan Ayaklanması* Konusunun Ele Alınışı

1. Romanlarda *Jeltoksan*

Hem Sovyet hem bağımsız Kazakistan yazarı olan Bakkoja Mukay, *Ömirzaya* (Kayıp Hayat, Almatı, 1998) romanında Sovyet rejimine karşı olan muhalefetin, bir bakıma güçsüz olmasına rağmen Sovyet ideolojisinin en zayıf yeri olan gerçekle yüzleşmekten kaçışını ifşa etmede büyük rol oynadığını göstermiştir. Romanda, Kazak tarihinin çarpıtılarak anlatılmasına karşı gerçekten yana tavırlarıyla mücadele başlatan genç tarihçinin Sovyet rejimindeki serüveni konu edilmiştir. Üniversite hocası olan Ayağan, Sovyetlerin halklar siyasetinin doğru yürütülmediğini ve Kazak halkına açıkça yapılan haksızlıkları belirterek ilgili mercilere hatta Brejnev'e de mektuplar yollar ve kendince durumu düzeltmeye gayret sarf eder. Bu mücadelesinde muhaliflikten totaliter sisteme karşı bilinçli mücadeleciler seviyesine yükselir. Ancak rejim, Ayağan gibi binlerce insanı ezmiş ve susturmuştur. İşinden kovulan akademisyen, inşaat işçisi olarak çalışırken bile KGB'nin takibinden ve baskılarından kurtulamaz. Tımarhaneye kapatılır. Bununla da kalmaz, atıldığı KGB hapisanesinde ölür. Eşi Asem, de bu haksızlıklara ve yaşadığı zorluklara dayanamayıp genç yaşta hayatını kaybeder; üç çocuğu yetim ve öksüz kalır.

Romanda, 1986 yılındaki Jeltoksan Ayaklanması'na da yer verilmiştir. Meydana çıkan binlerce Kazak genci arasından bir kızı iki Sovyet askerinin sürükleyerek götürmekte olduğunu gören yaşlı adam, kızı korumak ister. "O, anadır. Anaya el kaldırmak doğru değildir." der. Yaşlı adam, üniversite rektörünün babasıdır. Yarım asır boyunca Komünist Parti'nin üyesi olan, topluma ve ülkesine yaptığı hizmetlerinden dolayı kendisine madalyalar verilen saygın biridir. Ne var ki Almatı meydanında yer alan bu korkunç manzara karşısında sarf ettiği sözlerine tepki olarak askerlerden biri önce yaşlı adamın göğsündeki madalyalara bakar, sonra da "İşte düşman. Sovyet hükümetinin bütün iyiliklerini görmüş. Ama Ruslara karşıdır." diye bağırarak alına bir darbe indirir. Elli yıl boyunca partinin talimatlarını sorgusuz sualsiz yerine getiren ve bir dediğini iki etmeyen yaşlı komünistin sonu, üniversite rektörü olan öz oğlu tarafından tımarhaneye tıklılmasıyla biter. Yazarın asıl anlatmak istediği de işte bu yaşlı komünistin hayatı gibi kayıp nice hayatların olduğudur. Kazak halkına yönelik düşmanlık, Jeltoksan Ayaklanması'ndan sonra daha da artmıştır. Toplumun her alanından tımarhaneye kadar yayılmış durumdadır. Akıl hastanesinde bile insanlar; milliyet, ırk konusunda tartışmalara giriyor, kavga ediyorlardı (*Qazaq Ādebiyetiniñ Tariyxı*, 2006, ss. 29-35). Tüm olan bitenler karşısında sessiz kalmayan Ayağan, "başka milliyetten olan doktorların, Kazak öğrencilerini yerden yere vurduklarını duymuş; onlara karşı çıkmıştı. Bu yüzden fazla dozda iğne yiyerek bilincini kaybedip dili dışarı çıkmış vaziyette can alıp can veriyordu. Bu sefer hiç pişmanlık duymadı. Haksız cezayı halkım

için çekiyorum, diyerek kendini teselli etti. Canı çok yansa da sesini çıkarmadan dayandı.”² (Mukay, 1998, s. 444).

Joltay Almaşulu'nun *Oyanğan Urpaq* (Uyanan Nesil, Astana, 2002) adlı romanı, bir grup Kazak gencinin üniversitedeki yıllarını ve toplum faaliyetlerinde aktif rol almasını anlatır. Eserde, gençler arasında cereyan eden aşk hikâyelerinin yanı sıra halkının ve ülkesinin geleceğini düşünen, bu uğurda mücadele eden gençleri de görürüz. Onlar için halk, her şeyden önemlidir. Jeltoksan Ayaklanması sırasında vatan sevgisi, yüreklerinde kor gibi yanar. Meruvert adlı kız, şovenistlerin darbesinden hayatını kaybeder. Şaharbek adlı genç şair, Jeltoksan Ayaklanması'nda aktif rol aldığı için hapse atılır, daha sonra ise koğuşunda 'kendini asarak öldürdüğü' tespit edilir. O; Mağjan gibi, Mirjakıp gibi değil eserlerinin okunması, adlarının bile anılması yasak olan edipleri pir tutan, özü ve sözü bir olan gençtir (*Qazaq Ādebiyetiniñ Tariyxı*, 2006, ss. 60-62). Romanda, şehir meydanına çıkarak millî söylemlerde bulunan bu gençlerin duygularından, düşüncelerinden ve tavırlarından mücadele ruhunun alevlendiği, tarih boyunca bağımsızlık yolunda yürütülen millî davanın hiç unutulmadığı mesajı verilmiştir.

Dükenbay Dosjan'ın *Alaņ* (Meydan, Almatı, 1993) ve Turısbek Savketayev'in *Ayqarañğısı* (Ay Karanlığı, Almatı, 2011) adlı romanlarında da Jeltoksan Ayaklanması'na doğrudan katılmış ve bundan dolayı suçlanmış, bir anda hayatları değişiveren gençlerin talihsizlikleri başarılı bir şekilde anlatılmıştır (Askarova ve Bayazitov, 2015, s. 152).

Ayqarañğısı romanında, bulutların arkasında kalan ayın yaydığı hafif aydınlık demek olan 'ay karanlığı' adından da anlaşılacağı üzere Kızıl İmparatorluğun gücünü kaybederek zayıf düşmesinin anlatımında alegorik bir tarzda çözümleme yoluna gidildiği görülmektedir. Romanın başkışisi olan üniversite öğrencisi Aziz-Sultan, Jeltoksan Ayaklanması'na katıldığı için KGB hapisanesinde zulme maruz kalır. Başına gelenler karşısında bir köşeye sinmez, yılmaz, aksine ruhen yücelir. Romanda, Sovyet toplumunun sosyo-ekonomik durumu, tezatlar ve ayaklanmanın ortaya çıkış sebepleri, üst düzey yöneticiler arasında yer alan hararetli tartışmalar esnasında anlaşılmaktadır. Onlardan biri dönemin SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Gorbaçov, diğeri ise Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Konayev'dir. Gorbaçov; yeniden yapılanma ve açıklık reformlarıyla tanınan bir yönetici, Konayev ise parti üyesi olmakla birlikte halkını seven, ileri görüşlü bir

² “Ultı basqa dāriğerlerdiñ qazaq studentterin jerden alıp, jerden salğanın öz qulağımın yestip, olarğa dūrse qoya bergeni bar. Sol üşin artıq dozalı iyne yegip, yes-tüsin bilmey, tili salaqtap, yeki dūniyeniñ ortasında jatqan. Bul jolı yeş ökingen joq. Ādiletsiz jazanı tuwğan xalqım üşin aldım dep, özin özi jubattı. Janı qanşa qiynalsa da, lām dep jaq aşıpay şıdadı.”

yöneticidir. Konayev, Gorbaçov'la yürüttüğü diyalogda Kazakistan'ın acı gerçeklerini açıkça dile getirir. Jeltoksan Ayaklanması'ndan sonra Kazak halkına yöneltilen ırkçılık suçlamasının tamamen iftira olduğunun altını çizen Konayev, savaş yıllarında Kazak topraklarına gelen binlerce mültecinin, sanayileşme ve kalkınma devrinde göç eden onca milletten insanların yabancılık çekmeden rahatça yaşadıklarını örnekler vererek yüzüne söyler. Ülke nüfusunun sadece %40'ını oluşturan Kazakların kendi topraklarında azınlık hâline getirilmesi, Stalin'in gözettiği politika yüzünden nüfusun üçte ikisinin yok oluşu, II. Dünya Savaşı'nda yaşamlarını yitiren binlerce insan, yurt dışına kaçmak zorunda kalanlar... Sovyetler döneminde Kazakistan'a göç eden yüz binlerce Rus nüfusundan dolayı kuzey bölgelerdeki 700'ü aşkın Kazakça eğitim veren ilk ve ortaokulların kapanması, başkent Almatı'daki 300 tane ilk ve ortaokuldan sadece birinin Kazakça olması, ülkenin büsbütün hammadde kaynağı olarak kullanılması da büyük sorunlardan bazılarıydı. İki liderin bu konular çerçevesinde gelişen diyalogu, Kazakistan'ın tarihî portresi niteliğindedir. Bu portrenin önemli bir parçası ise Jeltoksan Ayaklanmasının tesadüf eseri olmayışıdır. Bütün bu sıralanan ve başka da çetin meseleler, toplumda olan memnuniyetsizliğin dışa vurulmasına sebep olmuştur. Ayaklanmada yer alan Kazak gençleri, bilinçli mücadeleçilerdir. Genç Aziz-Sultan, hep yalan dolan konuşan bütün basın yayın organlarına karşıdır. Radyodan sıradaki parti genel sekreterini öven şarkılar duyulunca öfkeye kapılıp, prizi koparır. Adalet ve gerçeğe susamış genç, Jeltoksan Ayaklanması'na katılınca suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırılır. KGB mensupları onu, aslında kendilerinin öldürdükleri birini öldürmekle suçlarlar. Babası ise hayatı boyunca kolhoz malına bakan bir çobandır. Toplumda gördüğü adaletsizlikler; bu gencin olgunlaşmasına, bilinçlenmesine neden olmuş ve Jeltoksan Ayaklanması'na katılmasını tetiklemiştir.

Tecrübeli yazarlardan Bekejan Tilegenov'un *Seksen Altınış Jil* (Seksen Altı Yılı, *Juldız* dergisi, 1994, S. 7-9) ve Turısbek Savketayev'in *Ayqaranğısı* (Ay Karanlığı) adlı romanları, yakın tarihin edebiyata hızlı intikal edilmesinin özgün örnekleridir. *Ayqaranğısı* romanı, Kazak halkının siyasi, toplumsal ve sosyal-yaşamsal varoluşunun önemli bir evresinin yükünü üstlenmiş başarılı bir eserdir. *Seksen Altınış Jil* (Seksen Altı Yılı) romanında ise siyasi olaylar sırasında katı bürokratik sistemin gizli oyunları, devlet kurumlarında çalışanların vurdumduymazlığı ve ikiyüzlülüğü, gerçekçi bir tarzda dile getirilmiştir. Terazinin bir kefesine kimi çetrefilli gelişmeler karşısındaki insanın iç dünyasında olup bitenler, milletin feryadı, temiz yürekli insanların geçirdikleri güven sarsıntısı, diğer kefesine ise dürüstlük ile ihanet konularak irdelenmiştir. Yazar, romanındaki kişilerin düşünce dünyasına derinlemesine inmekle birlikte kendine has bir anlatım tarzı yakalamıştır (Toyšanulı, 2016).

Seksen Altıncı Jil (Seksen Altı Yılı) romanı, Bekejan Tilegenov'un en önemli eseridir. Ayaklanmanın patlak vermesine zemin hazırlayan sosyo-psikolojik nedenlere dikkat çeken yazar, üstünlük taslayan sömürgeci güç ile ceza politikası, makam mevki uğruna sadece arkadaşına değil aynı zamanda ülkesine, halkının değerlerine de ihanet eden devlet adamlarının kalleşliği, aydınların ikiyüzlülüğü, yalanlar üzerine kurulmuş ideolojinin şiddetli taraftarı olan toplumun ileri gelenleri, genç neslin manevi bakımdan güçlü oluşu ve sıkıntılarını içselleştirmesi, fiziksel şiddete maruz kalsa da manen ve ahlaken düşmeyen gerçek âşıkların manevi mücadelesi, askerî güç kullanılarak cezalandırmanın önceden planlandığına ilişkin veriler ustalıkla anlatılmıştır. Romanı, Jeltoksan Ayaklanması'nı hazırlayan faktörler üzerine psikolojik tahlil niteliğindeki bir eser olarak kabul etmek mümkündür (Jurtbay, 2016).

Kamarova'ya göre Mir Şayır (Mırzağali İnirbayev), *O, Danışpan Düniye!* (Hey, Dâhi Dünya!, Almatı 2008) adlı roman üçlemesinde yüksek nitelikte entelektüel donanımlara sahip kişiler, ferasetli insanlar ve yeni tipler galerisi oluşturarak Kazak romanını ileriye taşımıştır. Bağımsızlığa giden yol olan Jeltoksan Ayaklanması'ndan itibaren insanlar arasındaki siyasi ve manevi mücadeleler üzerinde durarak çağdaş Kazakistan'ın tablosunu resmetmiştir. Geçiş dönemindeki sıkıntıları ve yeni devirle birlikte gerçekleşen değişimleri halkın nasıl karşıladığını, kendine özgü anlatım teknikleri ve derin psikolojik tahlillerle orta koymuştur. Eserde verilmek istenen asıl mesaj, başkışı Aliger'in hayatı, düşünce ve duygu dünyası çerçevesinde büyük bir ustalıkla işlenmiştir. Kazak nesrinde Mağjan Jumabayulı, Jüsipbek Aymavıtu, Muhtar Avezov gibi usta yazarların temelini attığı; Abdijamil Nurpeyisov, Abdilda Kekilbayev, Oralhan Bökey, Muhtar Mağavin vd. yazarların kalemleriyle devam eden derin psikolojik çözümleme, Mir Şayır'ın üçlemesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Konusu milletin kaderi, yeni devirdeki insanların iç dünyasında gelişen değişimler, Kazak halkının bağımsızlığı sağlamlaştırmak amacıyla verdiği mücadele olan eser, birlik ve beraberlik içinde ve tek bayrak altında yaşama fikri üzerine kurulmuştur. İnsanlar arasındaki tartışmalar, fikir ayrılığı, rüşvetçilik, yabancı göçmenlerin Kazak topraklarını idaresi altına alması, halkın kendi vatanında üvey evlat muamelesi görmesi gibi meselelerle baş edebilmek fikri de eserin temel yapı taşlarından (Kamarova, 2012).

Geçiş döneminin maddi ve sosyal sıkıntıları ile birlikte ahlaki yöndeki meselelerini de ele alan Adilbek İbrayımuli'nin *Uyalastar* (Aynı Yuvayı Paylaşanlar, Astana, 2005) adlı romanında, Jeltoksan Ayaklanması'na da yer verilmiştir. Gençlerin, halkının geleceği uğruna bir bir şehit düşüşünü anlatan sahneleri duygulanmadan okumak mümkün değildir. Daha önce bu denli açık ve gerçekçi bir şekilde pek anlatılmamış bu tüyler ürperten sahneler, büyük bir trajediye vurgu yapmaktadır. Bu trajik duruma sebebiyet veren ilk faktör, ayaklanmayı bastırması için getirilen askerler ile komutanlarının Kazaklara olan

sınırsız düşmanlığıdır. İkincisi ise dışarıdan uysal, sessiz sakin görünen Kazak gençlerinin gözü pekligidir. Komutanlarının emirlerini aynen uygulayarak gençleri öldüren askerlerin gaddarlığı anlatılırken psikolojik çözümlemeye de yer verilmektedir. Meselenin kökünde sömürgeci Rusların, Kazak ve diğer sömürge halklara olan nefreti yatmaktadır. Pek az yazarın üzerinde kalem oynatma cesaretini gösterdiği bu kanlı vakanın İbrayımuli'nin kaleminde natüralist tekniğiyle işlendiği görülmektedir. Devlet makamları tarafından insan haklarının ayaklar altına alınması, yolsuzluklara yer verilmesi, sıradan askerler bir yana, iri yarı bir albayın genç kıza kocaman yumruğunu indirmesi, o zamanlar hep dillendirilen “örnek Sovyet insanı” standardına tamamen aykırı faktörlerdir. Yakaladıkları gençleri şehir dışına götürüp kafalarına indirdikleri kazıcı küreleriyle yaralayarak, gözlerden uzak yerde akıllarına esenleri yapanlar da keza Sovyet askerleridir. Eser, Sovyet devrinde doruk noktasına ulaşan sömürgeci sistemin acımasızlığını, bu sistemin bir meyvesi olan Rus şovenistlerinin Kazaklara karşı kötü niyetini açıkça ortaya koyan realist bir romandır (Akış, 2012).

Edebiyata 1990'lı yıllarda gelerek roman türünün güzel örneklerini gösteren, özellikle Jeltoksan Ayaklanması'nın gizli yanlarına ışık tutan, başarılı yazarlardan biri de Nurjan Kuvantayulı'dır. Yazar, *Qaraözek* (Almatı, 2012) romanında başkışı Haknazar'ı anlatırken bağımsızlık güneşinin doğmasıyla birlikte millî para birimi olan tengenin kullanıma girdiği, Kazak toplumunun serbest piyasa ekonomisine geçtiği zor yıllarda, ülkede yer alan olayları da gerçekçi bir bakışla ele almıştır. Jeltoksan Ayaklanması'na hiçbir amaç gütmeyen, sadece gençlere özgü bir merak yüzünden tesadüfen karışan ve “milliyetçi” suçlamasıyla yedi yıla mahkûm edilen genç Haknazar'ın gözlerinden Kazakların özgürlüğünü kısıtlayan, don erise de bol ışıklı baharın bir türlü gelemediği *qaraözek* (kışın sonu, erken bahar dönemi, havaların ısınmadığı günler) zaman dilimini anlatmıştır. Eserde millî ruhun uyandığını ifade eden coşkulu söylemler, özgürlüğe dair heyecanlar, meydana çıkan gençlerin attıkları sloganlar yoktur. Hatta söz konusu tarihî vakaya sebep olan Konayev ile Kolbin'in adları da romanda geçmez. Zira yazar, gösterişli sloganlara değil, sıradan yaşamın bin bir türlü hâline derinlemesine eğilerek Haknazar'ın dünya görüşü açısından olgunlaşma sürecini işlemiş ve geçiş döneminin gerçek portresini çizmiştir. Romanda iki zaman dilimi ele alınmıştır: Haknazar'ın yedi yıllık hapis hane yaşamı ve hapisten çıktıktan sonraki pazar yerlerinde hayatını idame ettirmek için geçirdiği günler. Hapis hayatının acımasız gerçekleri, amansız mücadele, suç dünyasının ayrıntıları eserde realist bir tarzda anlatılmıştır. Bu özelliğiyle roman, Kazak edebiyatında üzerinde pek durulmayan hapis hane gerçekleri temasını ele alan başarılı eserlerin başını çekmektedir. Haknazar, köyden gelip Almatı'da büyük bir üniversiteyi kazanmış, temiz yürekli bir gençtir. Sırf merakından dolayı meydana çıkar, Kazak kızlarını saçlarından tutarak sürükleyen askerleri görünce dayanamaz,

kızları kurtarmak ister. Ayaklanma esnasında bütün gördüğü on beş dakika kadar süren bu olaydır. Hemen polisler yakalanır, yaka paça götürülüp kapatılır. “İrkçı, dekabrist, antisovyetçi” gibi suçlamalarla karşı karşıya kalan genç, değil on beş dakikaya on asra bedel ağır hüküm giyer. Gençcik yaşta Sovyetlere ait kapalı cezaevine gönderilmesi, büyük bir trajedir. Yazar, 90’lı yıllardaki neslin hayallerinin suya düştüğünü ve “aldanmış nesil” olduğunu realist bir biçimde anlatır. Yalan dolan, adil olmayan ticaret, açgözlülük ve dolandırıcılık, haraççılık, ne idüğü belli olmayan mezheplere eğilim, merhametsizlik, içi boş reklamcılık, işte 90’lı yıllarda ortaya çıkan toplumsal gerçeklerdir. Haknazar gibi dürüst birinin tuzağa düşürülerek ölümünün bir insan elinden olması, dürüstlüğe ve adalete böyle bir toplumda yer olmadığı düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Yazar, Kazak toplumunun geleceğinin insancıl ve merhametli olmaya bağlı olduğu mesajını vermektedir (Toşşanulı, 2016).

Talaptan Ahmetjan’ın *Aqiyqat jolı* (Hakikat Yolu, Almatı, 2003) adlı diyaloglar üzerine kurulmuş romanında, Jeltoksan Ayaklanması’ndan sonra “milliyetçi” gibi suçlamalarla karşı karşıya kalarak, ilçe Komünist Partisi birinci sekreteri görevinden uzaklaştırılan bir Kazak aydını olan Yermek Savranbayev’in hayatı anlatılmıştır. Çeşitli zorluk ve baskılara rağmen adaletsizlik karşısında yılmayan bu kişilikle beraber totaliter rejimin, yönetici konumundaki birçok Kazak vatandaşına verdiği zararlar dile getirilmiştir. Ayrıca çeşitli suçlamalarla işinden çıkarılan birçok Kazak aydınının ve akademisyenin yaşadığı sıkıntılara da yer verilmiştir. Romandaki diyaloglarda, yazar ile Yermek Savranbayev arasında geçen sohbetlerde şu meseleler üzerinde durulmuştur: Birincisi; aydınının ailesi, doğum yeri, eğitim aldığı ve çalıştığı yerler; ikincisi, 1986 Ayaklanması’ndan sonraki baskı ve takipler; üçüncüsü, aydınının mücadele yılları, başarıları ve Kazakistan halkının bağımsızlığa olan güveninin günbegün artması (Tebeğenov, 2017).

2. Hikâyelerde Jeltoksan

Jeltoksan Ayaklanması, bağımsızlık dönemi Kazak hikâyelerinde de sıklıkla üzerinde durulan bir tema olmuştur. Konuyu Askar Altay *Sibir Ofitseri* (Sibiryalı Subay, *Qazaq Ādebiyeti* dergisi, 12 Kasım 2004) ve *Propiska* (Adres Kayıt Sistemi, *Ādebiyet Aydını* dergisi, 20 Aralık 2007) adlı hikâyelerinde işlemiştir. 1986 Jeltoksan Ayaklanması’na bizzat katılan ve bundan dolayı baskıya maruz kalan yazar Askar Altay’ın adı geçen hikâyelerinde ana tema, Jeltoksan Ayaklanması ve insanların katlanmak zorunda kaldıkları acı sonuçlar olmuştur.

Jeltoksan Ayaklanması üzerine yazılan Kazak hikâyeleri içinde *Sibir Ofitseri* (Sibiryalı Subay), farklı bir olay örgüsü ile göze çarpmaktadır. Konuyla ilgili kaleme alınan hikâyelerde Jeltoksan kurbanları merkez noktası olurken, *Sibir*

Ofitseri (Sibiryalı Subay)'de bambaşka bir durum söz konusudur. Hikâye, şiddetli soğukta silahsız direnme gücü gösteren halkı kana boğarak görevine sadık olduğunu ve kendisinin özgür bir Sovyet vatandaşı olduğunu düşünen subay Buvrahan etrafında kurgulamıştır. Hikâyede, Sovyet iktidarının toplum üzerindeki baskısı, gaflet uykusundaki Buvrahan'ın bu iktidarın kurbanına dönüşmesi, parti emirlerinin acımasızlığı ve Sovyet siyasetinin ikiyüzlülüğü gözler önüne serilmektedir. Askerî görevini dürüstçe yerine getirmekte olan Sovyet subayının elini kana bulaştıran da bu siyasettir (Baltabayeva, 2010, s. 12). Hikâye, subayın intihar eylemiyle sona erer. Gözleriyle gördüklerinin ve kendisinin bu kanlı olayda yer aldığı gerçeğinin altında ezilen subay, derin bir psikolojik çöküşe düşer. Suçsuz yere zulüm gören gençlerin vebaline girmesinin ve onca masum insanın gözyaşına sebep olmasının bu hazin sona yol açtığı düşüncesini de akla getirmektedir.

Yazar, *Propiska* (Adres Kayıt Sistemi) hikâyesinde ise şehirleşme sürecinde Kazak köylüsünün şehre göçü sırasında karşılaştığı sorunlardan biri olan adres kayıt sisteminden bahsetmiştir. Hikâye, şehirde adres kaydı yaptırmak için dört ay uğraşmak zorunda kalan ama bunu başaramayıp bu zorlu süreç sonunda Jeltoksan Ayaklanması'nın kurbanı olan Arhat isimli Kazak gencinin başından geçen dram üzerine kurulmuştur (Baltabayeva, 2010, s. 12). Ancak bu, sadece bir gencin başına gelmeyen aynı zamanda tüm toplumu ilgilendiren bir olguya işaret etmektedir. Sovyet ordusundaki askerî görevini yerine getiren ve yedek subay olan Arhat, Almatı'ya gelir. Ne var ki şehir, üvey anneden beterdir köylüler için. Hikâyedeki Arhat'ın prototipi, aslında yazarın kendisidir. Başkent Almatı'da kalacak yer bulamayıp zor günler geçiren Arhat'ın kendi ülkesinde "üvey evlat" muamelesi görmesi, o günlerin trajedisidir.

Marhabat Baygut'un *Joğalğan Jurnaq* (Kayıp Jurnak, 2005) hikâyesi, "Jurnak ağabey delirmiş" şeklindeki kötü haberle başlar ve olaylar ilkökul öğrencisinin gözlerinden anlatılır. Jurnak, Jeltoksan Ayaklanması'nın kurbanı bir gençtir. Kaybolan neslin sembolüdür. "Deli Jurnak herkesi birbiriyle karıştırır, insanları tanımazdı." cümlesiyle aslında milliyetsizleşme ve küreselleşme sorunlarıyla yüzleşen genç neslin trajedisine gönderme yapılmaktadır (Baltabayeva, 2010, ss. 11-12). Hem romanın adı hem de romanın başkişisi olan gencin adından hareketle -Jurnak, Kazak Türkçesinde 'nesil, kuşak' anlamına da gelen bir kelimedir- yazarın millî kimlikten yoksun, mankurt bir neslin yetişebileceği düşüncesinden dolayı endişe duyduğu söylenebilir.

Aykumırska köyünün öğretmeni olan babası Konakbay, olaydan hemen sonra ilçe ve il merkezine çağırılır, oğlunu milliyetçi olarak yetiştirdiği için KGB tarafından takibe alınır. Öğrencileri haketmediği kötü muamele karşısında yıpranarak saçları ağaran, boyu çöken öğretmenlerine her ne kadar acısalar da konuyu açamazlar, ellerinden bir şey gelmez. Adaletsizliğe daha fazla dayanamayan öğretmen baba, hayata gözlerini yumar. Milliyetçi öğretmenin

cenazesine çoğu insan çekinerek gelemez, yalnızca on kadar kişi katılır. Böylece avuç kadar köyde bile Jeltoksan'ın ayazını iyice hissedene insanlar, rahat nefes alamazlar ve başkasının boyunduruğu altında yaşamının getirdiği zorluklara katlanmak zorunda kalırlar. Bağımsızlık güneşinin doğmasıyla birlikte Jeltoksan kahramanları, hakettikleri saygıyı ve sevgiyi görmeye başlarlar. Köylüler, kaybolan Jurnak'ı Karagandı akıl hastanesinden bulup köye getirirler. Köye gelince akli dengesi bozuk bu zavallı, köy halkı tarafından anlayışla karşılanmak yerine çoluk çocuğun maskarası, alay konusu olur. Dün her kötü şeyi Sovyet rejiminden bildik. Şimdi ise bağımsız bir ülkede Aykumırska köyünün sakinleri Jurnak'a neden gereken gönül sıcaklığını gösteremediler? Yazara göre mesele, zaman ve toplumda değil bireyin kendisinde, insanlığında, iç dünyasındadır. Birey, suçu toplumda değil, ilk önce kendinde aramalıdır. Yazar, bu meselenin kökünü insanlarda var olan ihmalkârlık ve umursamazlık gibi olumsuz davranışlarda arar. Manevi yoksulluğu, sahtekârlığı ve samimiyetsizliği şiddetle eleştirir (Kıdıralı, 2020).

Jüsipbek Korgasbek'in *Jeltoqsan* (Jeltoksan, 2001) adlı hikâyesindeki traktör şoförü, sade vatandaşlardan biridir. İçki, onun için bu dünyadaki korkunç manzaralardan kaçarken sığındığı bir limandır. Yazar, hikâyesinde

Jeltoksan olayları sırasında diri diri kamyonlara yüklenerek şiddetli ayazda şehir dışındaki çöplüğe atılan yaralı gençleri taşıyan ve onlara yardım edemeyip için için ağıt yakan traktör şoförünün başından geçenleri konu almıştır. Emir kulu zavallı traktör şoförünün gerçekleri görmezden gelmek için durmadan içki içerek kendini rahatlatmaya çalışmasından bahsedilir. Yazar, halkın sineye çekmek zorunda kaldığı trajediyi bu şekilde anlatır (İbragim, 2013, s. 177).

Kuvandık Tümenbay'ın *Altın Jaldı Armanım* (Altın Yeleli Hayalim, Almatı, 2014) adlı uzun hikâyesinde bütün olan bitenler, Tenirhan adlı çocuğun bakış açısından anlatılır. Tenirhan, dünyaya geldiğinden beri mutluluktan ziyade üzüntü yaşayan dertli bir çocuktur. Babası, İkinci Dünya Savaşı'ndan yaralı olarak döner ve yarası iyileşmeyip ölür. Annesi ise sakat olan kayınbiraderiyle evlendirilir. Dedesi, Sovyetlerde pirinç yetiştirmede birinci olan meşhur çiftçi Jüzjasar da vefat eder. Askere uğurladığı iki oğlunu birden kaybeden annenin geleceğine ümitle baktığı diğer oğlu ise eğitim için Almatı'ya giden Şerhan'dır. Ancak Jeltoksan Ayaklanması'na katıldığı için Şerhan, tutuklanarak hapis cezasına çarptırılır. Hikâye, artık biraz büyümüş olan Tenirhan'ın ağabeyinin davasını araştırmak üzere Almatı'ya doğru yola çıkmasıyla sona erer (*Qazaq Ādebiyetiniñ Tariyxı*, 2006, s. 194).

3. Şiir ve Poemlerde *Jeltoksan*

Bağımsızlık yıllarında 1986 Jeltoksan Ayaklanması konusunu işleyen önemli poemler yazılmıştır. Rusya'nın baskıcı politikasına karşı çıkan Kazak gençlerinin kaderini ayrıntılı bir şekilde ele almakla birlikte konuyu edebî

sanatlarla ustalıklarla işleyerek okuruna sunan şairlerden Askar Yegevbay'ın Jeltoksan kahramanı Kayrat Rıskulbekov'un aziz ruhuna ithaf ettiği *Jeltoqsan* (Jeltoksan) poemi, Zabira Süleymenkızı'nın *Jeltoqsan İzğarı* (Jeltoksan'ın Soğuğu) ve Nesipbek Aytulu'nun *Muqağali-Jeltoqsan* (Mukagali-Jeltoksan) adlı poemleri buna örnek gösterilebilir. Bunlar, silahsız bir şekilde totaliter rejime karşı koyan Kazak gençlerinin kahramanlığını başarılı bir anlatımla dile getiren lirik, toplumsal eserlerdir. Acımasızca ve kanlı bir şekilde bastırılan bu olay, söz konusu poemlerde açıkça anlatılmıştır. Baştan aşağı donatılan silahlı askerlerin Kazak gençlerinin haklı isyanlarını susturmaya çalıştıkları, gerçekçi bir şekilde resmedilmiştir. Silahsız genç kızlarla erkeklerin adaletsizliğe, zulme karşı kahramanca davranışları yüceltilmiştir. Bunlar, Kazak gençlerinin yiğit duruşlarının epik tarzda ele alındığı başarılı eserlerdir (*Qazaq Adebietiniñ Tariyxı*, 2006, s. 313).

Kazak gençlerinin Rus sömürgeciliğine karşı başkaldırışını ve kahramanca direnişini konu alan manzum eserlerden biri, Zamira Joldaskızı'nın *Qayratqa Arnaw* (Kayrat'a İthaf) adlı şiiridir. Bu, Jeltoksan Ayaklanması'nın ön saflarında yer alan ve tutuklanarak mahkemeye çıkarıldığı zaman da yiğitçe duruşuyla Kazak halkının gönlünde taht kuran genç Kayrat Rıskulbekov'a ithafen yazılan bir eserdir.

Arman Kani'nin bağımsızlığın 10. yıl dönümü dolayısıyla yazdığı *Qızıl Tünektegi Aq Burqaq* (Kırmızı Karanlıktaki Beyaz Tipi, Pavlodar, 2004) adlı şiirinde Kazak halkının baş şehrinin metaforik bir anlatımla "bağımsızlığın mezbahası"na dönüştüğünü söyleyerek o günlerde yaşanan büyük trajediye vurgu yapmıştır.

Jarken Bödeşuli, *Jaqiya* (Jakiya, 2003) adlı poeminin birinci bölümünde büyük şair, aynı zamanda savaşçı olan Mahambet'in (1804-1846) ezilen, içine çekilen halkını ezeli düşmana karşı millî mücadele için harekete geçirmesini ve bu uğurda gösterdiği büyük kahramanlıklarını güzel ve başarılı bir anlatımla sunmuştur. Poemin ikinci bölümünde ise 1986'da sosyalist toplumun çirkin yolsuzluklarına, adaletsizliğine ve Rus İmparatorluğunun haksız üstünlüğüne karşı cesurca başkaldıran Kayrat Rıskulbekov, Mirzagul Abdikulov, Yerbol Sıpatayev, Lazzat Asanova gibi Jeltoksan kahramanları, Mahambet'in davasının ve ülküsünün çağdaş müdavimleri olarak karşımıza çıkmaktadır (*Qazaq Adebietiniñ Tariyxı*, 2006, s. 315).

Jeltoksan Ayaklanması'na katılan ve bundan dolayı üniversite eğitimi sekteye uğrayan şair Amangazı Alimgaziuli'nin *Jaralı Jeltoqsan* (Yaralı Jeltoksan, Almatı 1995) ve *Jeltoqsan Jırı* (Jeltoksan Destanı, Almatı 2011) adlı şiir kitapları da bu konuda başvuru eserlerden sayılmaktadır.

Bağımsızlık temalı şiirlerde Jeltoksan Ayaklanması'nın ele alınış örneklerini Aliya Devletbayeva, Devletkerey Kapulu, İrisbek Dabey gibi şairlerin eserlerinde de görmek mümkündür.

4. Tiyatro Eserlerinde *Jeltoksan*

Gazeteci, dramaturg Öten Ahmetov'un *Jeltoqsan İzğarı* (Jeltoksan'ın Soğuğu, *Ortaliq Qazaqstan* gazetesi, Karagandı, 1991) adlı piyesi, iki perdeli bir dramdır. Piyeste olay, büyük bir sanayi şehri olan Karagandı'nın maden ocağında saygın bir madenci ve ustabaşı olan Asav Kaskırbayev'in evinde başlar. Radyoda spiker, dün Almatı'da milliyetçi Kazak gençlerinin başlatmış olduğu olayın etkisinin bugün Karagandı'ya da ulaştığını, bir grup serseri gencin eyalet parti komitesi binasının önünde milliyetçi sloganlarla birtakım taleplerde bulunduğunu ancak adil Sovyet toplumunda böyle olumsuz bir harekete izin verilmeyeceğini, barış içinde yaşamakta olan ülkenin huzurunu kaçıran bu esrarkes bölücülerin Sovyetlerin adil hukuku tarafından sert bir şekilde cezalandırılacağını bildirir. Söz konusu eyalet parti komitesi binasının önünde duran -gerçek hayatta da var olan- iki maden işçisinin heykeli manidardır. Heykellerden birinde Kazak işçinin elleriyle büyük bir kömür parçasını var gücüyle yukarıya kaldırdığı, yanındaki Rus işçinin ise bir eliyle tüm yeraltı zenginliklerini bastığı, öteki eliyle ise Kazak'ın kaldırdığı kömür parçasını bir ucundan tuttuğu tasvir edilmiştir. Piyesteki kişilerden Sımbat Kotbarış; şube müdürü, millî duygulardan yoksun, örnek bir Sovyet tipi insandır. Kazaklığı çağrıştıran ne varsa reddeder hatta kendisine Rus ismi olan Sergey şeklinde hitap edilmesini ister. İman, yirmi yıl kömür ocağında çalışmasına rağmen doğru dürüst bir ev sahibi bile olamayan, toplumda gördüğü eşitsizlik ve adaletsizlik yüzünden Kazak olmaktan derin hüznü duyan biridir. Kömür tesisinin müdürü Rus Bezrodnov, on altı yaşında aç ve perişan vaziyette ülkesinden Kazakistan'a iş peşinde gelen, yetim bir çocuktur. Asav'ın dost sandığı bu kişi, Jeltoksan Ayaklanması'nın olduğu günlerde Asav, genç madenci Kaysar'ın işinden atılmaması ve KGB'nin elinden kurtarılması için yardım istediğinde sırtını çevirdiği gibi Asav'ı da vaktinden önce emekli edip kendinden uzaklaştırır. Piyesin sonunda hem sözde arkadaşı olan yöneticinin hem de Sovyet rejiminin gerçek yüzüyle karşı karşıya gelen Asav, şan şöhretinin Jeltoksan Ayaklanması'na katılmaktan dolayı KGB'nin eline düşen kızı Asem'i ve oğlu gibi gördüğü Kaysar'ı kurtarmaya yetmediğine şahit olur ve ceketine takılı olan şingir şingir madalya ve nişanları söküp atar.

Dramaturg Serik Asılbekulu'nun *Jeltoqsan Jeli* (Jeltoksan Rüzgârı, Almatı, 1997) adlı piyesi, iki perdeli bir dramdır. Jeltoksan Ayaklanması sırasında bir ailenin bir gecede başından geçen baş döndürücü olay üzerine kurgulanmıştır. Almatı'nın merkez meydanında güç kullanılması sonucu dağıtılan kalabalık içinden kaçarak kendilerini kurtaran bir kız ile delikanlı, hiç tanımadıkları bir evin kapısını çalarak içeri alınmalarını isterler. Kenesarı-Navrızbay isyanı ile

İlgili bilimsel bir araştırma yaptığı için 10 yıl Sibiry'a'nın esir kampında cezasını ödemiş olan ev sahibi Baymırza, gecenin bir saatinde kapısına gelen kızla delikanlıyı içeri almak istemese de yardıma muhtaç gençlere kıyamaz. Baymırza, yapay değil gerçek tarihi yazmak isteyen, dürüst bir bilim adamı olan ve bu tutumundan dolayı "halk düşmanı" suçlamasıyla Sovyet yönetiminin çengelinden nasibini almış bir aydındır. Kocasının Sovyet hükûmetinden çektiklerini iyi bilen eşi, meydanda dayak yiyen iki genci eve almasına çaresizce itaat ederek onları, gece kapıyı çalan komşudan gizlemeye çalışır. Eserin düğüm noktası, "Komünist Parti ve makam uğruna milletine ihanet edebilecek, alkole düşkün olsa da kendisini sade vatandaşlardan üstün ve aydın biri olarak gören" başka bir misafirin yardıma muhtaç iki genci polise ihbar etmesidir. Bu misafir, "yaradılıştan enternasyonalist, eşi Polonyalı, parti üyesi bir komünist" olan Timur Kaldıbayevî'tir. Sovyet ideolojisine uygun bir konuda tez hazırlayıp bilim doktoru ve doçent unvanını kazanan bu şahıs, Sovyet döneminde yetişmiş bazı aydınların gölgeli yönünü temsil etmektedir. Daha Sovyetler döneminden başlayarak ülkenin ileri gelen aydınlarının Jeltoksan Ayaklanması sırasındaki davranış ve tutumları farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Ayaklanmaya katılanlara ve araştırmacılara göre şehir meydanına yürüyüşe çıkan gençler, bu aydın insanlardan destek beklemişlerdir. Aydınlarından bazıları yönetimden yana tavır takınmışlar, bazıları sessiz kalmayı yeğlemişler, çok azı ise Sovyetlerin kadro siyasetine olan memnuniyetsizliklerini bildiren gençleri açıkça desteklemişlerdir. Yazarının bizzat Jeltoksan Ayaklanması'na katıldığı bilinen söz konusu piyes, 1996 yılından beri *Bir Tüngi Oqiyğa* (Bir Geceki Olay) adıyla çok kez sahnelenmiştir.

5. Belgelere Dayalı Çalışmalarda Jeltoksan

Kazak edebiyatında Jeltoksan Ayaklanması ile ilgili yazılan çeşitli edebî eserlerin yanı sıra Kazak yazarların ve şairlerin konuyu ayrıntılarıyla ele alıp değerlendirdikleri çeşitli araştırma ve çalışmalar da vardır. Bunlardan başvuru eserleri olanların listesi aşağıdaki gibidir:

M. Şahanov'un *Ayğaq-kitap* (Delil-Kitap, Almatı 1991), T. Ötegenov ve T. Zeynabilov'un *Almatı 1986. Jeltoksan* (Almatı 1986. Jeltoksan, Almatı 1991), T. Beyiskulov'un *Jeltoksan Qurbandarın Joqtaw* (Jeltoksan Kurbanlarına Ağıt, Almatı 1992), *Jeltoksan İzğarı* (Jeltoksan'ın Soğuğu, Almatı 1994), K. Tabeyev'in *Muzda Janğan Alaw* (Buzda Yanan Alev, Almatı 1993), *Qaysar Ruxtı Qazaq* (Kahraman Ruhlu Kazak, Almatı 1994), *Qazaqtıñ Jeltoksanı* (Kazak'ın Jeltoksanı, Almatı 2006), J. Sabitova'nın *Jan Jarası Jazılar-aw...* (Gönül Yarası İyileşir de..., Almatı 1998), R. Spanova'nın *Biz Biletin Jeltoksan* (Bizim Bildiğimiz Jeltoksan, Almatı 2000), Y. Şaymerdenov'un *Yeltanıñ* (Ülkeyi Tanıma, Almatı 2005), O. Askar'ın *Azattıq Añsağandar* (Özgürlüğü Özleyenler, Almatı 2006), K. Adırbekulı'nın *XX Ğasır: Soñğı Repressiya* (XX. Yüzyıl: Son Kızıl Kırğın, Almatı 2006), B. Tölebergen'in *Biz Bilmeytin*

Jeltoqsan (Bizim Bilmediğimiz Jeltoksan, Almatı 2006), *Jeltoqsan Jaŋğırığı – 20 Jıldan Soŋ* (Jeltoksan'ın Yankısı – 20 Yıl Sonra, Almatı 2007), T. Aytbayulı'nın *Almatı. 1986. Jeltoqsan* (Almatı. 1986. Jeltoksan, Almatı 2006, 2007) adlı 3 ciltlik kitabı, A. Alimgazıulı'nın *Jeltoqsan Sürgini* (Jeltoksan Kırgını, Almatı 2011), A. Kuttıbek'in *Täwelsizdik Jeltoqsannan Bastaladı* (Bağımsızlık Jeltoksan'la Başlar, Almatı 2012), Y. Zangirov'un *Biz Bilmeytin Qazaqtar* (Bizim Bilmediğimiz Kazaklar, Almatı 2012), T. Taşenov'un *Täwelsiz Yeldiŋ Talayı* (Bağımsız Ülkenin Talihi, Almatı 2012), B. Abdigaliyev ve B. Körpebayulı'nın *Jeltoqsan 86* (Jeltoksan 86, Almatı 2006) adlı 10 ciltlik belgelere dayalı kitapları mevcuttur³.

Kazak şiirinin büyük ustası Muhtar Şahanov'un *Jeltoqsan Epopeyası* (Jeltoksan Destanı, Almatı, 2006) adlı eseri, söz konusu olayı en güzel ve detaylı bir biçimde anlatan çalışmaların başında gelmektedir. Belgesel romanında yazar, Jeltoksan ile ilgili düşünce ve duygularını, felsefi analizlerini ortaya koymanın yanı sıra tarihi birer belge niteliğindeki dokümanlara da yer vererek söz konusu ayaklanmaya hakettiği önemi vermiştir. Ayaklanmanın yer aldığı esas nokta olan meydanı; öfke ve gururun, yüce ruhun patlak verdiği, millî şuurun şahlandığı yer olarak tasvir etmiştir. Şahanov, daha Sovyet döneminde kendi hayatını tehlikeye atarak dünya kamuoyunun dikkatini Jeltoksan Ayaklanması üzerine çekmeyi başarmıştır. Bu kitabında ayaklanmanın acımasız bir şekilde bastırılmasına dair bir gerçeği şöyle anlatmıştır: “Jeltoksan Ayaklanması'ndan tam bir yıl iki ay önce SSCB İçişleri Bakanlığı ile KGB, el birliğiyle son derece gizli bir *Metel* (Fırtına) operasyonunu hazırladı. Artık bu askerî-ilmî operasyonun denemesi için fırsat kolluyorlardı. Almatı'da gençler meydana barışçıl bir miting için çıktıklarında, operasyon sahipleri gökte aradıklarını yerde buldular. Çok sayıda insanın yaralanmasıyla sonuçlanan bu olayda rejim yöneticileri, barışçıl mitinge çıkanlara karşı askerî güç kullanımına emir vermek suretiyle işledikleri suçu örtbas etmek için, gençleri alkolik, esrarkeş ve serseriler olarak lanse etmeye çalıştılar. Asrın cinayeti Kazak topraklarında böyle gerçekleşti.”

Sonuç

Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla birlikte Kazak edebiyatında görülen en önemli gelişmelerden biri, konulardaki zenginlik ve çeşitliliğidir. Sovyet edebiyatında ön plana çıkan sınıf çatışmaları ile Sovyet ve Komünist Parti propagandası yerini millî ve dinî-felsefi konulara, daha önce ele alınması ihtimal dışı olan temalara bırakmıştır.

³ Burada verilen bazı kitapların künyeleri şu internet kaynağından alınmıştır: <http://nlib.library.kz/elib/library.kz/VIRTUALNIE%20VISTAVKI/Декабрь1986-2016.pdf>; Erişim tarihi: 19.10.2020.

Sovyet döneminde yasak olan konulardan biri, 17-19 Aralık 1986 tarihinde Kazak gençlerinin “Kazakistan’a Kazak idareci istiyoruz!” ve “Kazakistan, Kazaklarıdır!” şeklindeki sloganlarla gerçekleştirdiği ancak Komünist Parti’nin barışçıl gösteriyi silahla bastırması sonucu yüzlerce gencin öldüğü ve binlerce ailenin mağdur olduğu Jeltoksan Ayaklanması’dır. Millî kimliğine, diline, ülkesine yapılan haksızlık ve adaletsizlik karşısında yıllarca sessiz kalmaya mecbur olan halkın artık buna ‘Dur!’ dediği ve millî duygularla meydanlara çıkarak diktatör rejime başkaldırılabilceğini gösteren büyük bir ayaklanmadı Jeltoksan. Kazak halkının dile getirdiği millî söylem ve taleplerinin diğer Sovyet ülkelerine sıçrayabileceğinden korkan yönetim, halkı susturmaya çalışmış ancak korkulan olmuştur. Jeltoksan Ayaklanması, çeşitli Sovyet ülkelerinde destek ve yankı bulmuştur. Sovyetlerin çöküşünü hızlandıran, diktatör rejimin sonunun başlangıcı olan tarihî bir olaydır Jeltoksan. Aynı zamanda bağımsızlık, özgürlük ve demokratik yenileşmenin de başlangıcı olmuştur.

Bağımsızlık dönemi Kazak edebiyatında Jeltoksan Ayaklanması’nın çeşitli boyutlarıyla ele alındığı görülmektedir. 1991 yılından sonra yazılan roman, hikâye, şiir ve tiyatro eserlerinde Jeltoksan Ayaklanması ya doğrudan anlatılmış ya da bu olaya değinilmiştir. Bu eserlerde o büyük ayaklanmanın sebepleri, ortaya çıkışı, etkileri ve sonuçları ortaya konmuştur. Ayaklanmaya katılan gençlerin portrelerinin hakkıyla çizilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar halkı yasa boğsa da, binlerce insanın kaderini değıştirse de ayaklanmanın nihai hedefine ulaştığı mesajı verilmektedir. Bağımsızlık yolunda çekilen çilenin kutsal olduğu, hiçbir gücün özgürlüğe olan aşkı engelleyemeyeceği gerçekleri vurgulanmaktadır. Aynı zamanda bu eserler, Kazak edebiyatının uzun yıllar sonra millî edebiyat özelliklerini yeniden kazandığını, millî ve dinî değerleri ön planda tuttuğunu gösterir mahiyettedir.

Kaynakça

- Ahmetjan, T. (2003). *Aqiyqat joli*. Almatı: QazAqparat.
- Ahmetov, Ö. (7, 10, 12, 13, 17-21 Aralık 1991). Jeltoqsan Izğarı. *Ortalıq Qazaqstan*. Qarağandı.
- Altay, A. (12 Kasım 2004). Sibir Ofitseri. *Qazaq Ādebiyeti*, 8-9.
- Altay, A. (20 Aralık 2007). Propiska. *Ādebiyet Aydnı*, 10-11.
- Askarova, A. Ş. ve Bayazitov, B. B. (2015). Tāvelsizdik Jıldarındağı Qazaq Romanı. *Gazi Türkiyat*, 17, 147-155.
- Baltabayeva, G. S. (2010). Tāvelsizdik Kezeñindegi Qazaq Prozasınıñ Kōrkemdik Ālemi (Povester men Āngimeler). *Aftoreferat* (Doktora Tez Özeti). Qazaq Memlekettik Qızdar Pedagogikalıq Universiteti, Almatı.
- Başaran, D. (2017). Jeltoksan Ayaklanması ve Bu Ayaklanmanın Kazakistan'ın Bağımsızlığındaki Rolü. *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 57-88.
- Baygut, M. (2006). *Joğalğan Jurnağ. Jeltoqsanğa 20 Jıl*. Şimkent: “Jebe” Baspa Üyi.
- Bōdeş, J. (Nisan 2003). Jaqiya: (Maxambet-200). *Qazaq Ādebiyeti*, (11), 8-9.
- Dosjan, D. (1993). *Alağ*. Almatı: Qazaqstan.
- Ibrayımuli, A. (2005). *Uyalastar*. Astana: Foliant.
- İbragim, D. (2013). Kazak Hikāyeciliğine Genel Bir Bakış. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 50, 157-174.
- Kani, A. (2004). *Qızıl Tūnektegi Aq Burqaq*. Pavlodar: EKO.
- Kuvantayuli, N. (2012). *Qaraōzek*. Almatı: Qalamger.
- Qazaq Ādebiyetiniñ Tariyxı. Tāvelsizdik Kezeñi (1991-2001)* (C. 10). (2006). Almatı: QazAqparat.
- Quwandıq Tūmenbayev Şığarmaları. 1 Tom*. (2014). *Altın Jaldı Armanım*. Almatı: Ayğanım.
- Mukay, B. (1998). *Ömirzaya*. Almatı: Jalın.
- Tilegenov, B. (2018). *Şığarmalar Jıynağı. Seksen Altınşı Jıl* (C. 1). Almatı: Yel-Şejire.
- Yegevbay, A. (18 Aralık 1991). Jeltoqsan: Poema - Protsesten Üzindi. *Jas Alaş*.
- Yegevbay, A. (1996). Jeltoqsan: Poema - Protsess. *Alaman* içinde (ss. 55-114). Almatı: Tulga.

İnternet Kaynakları

- Akış, N. (12 Temmuz 2012). *Jandı Awırtqan Jeltoqsan*. 16.10.2020 tarihinde <https://turkystan.kz/article/55903-zhandy-ayurt-an-zhelto-san> adresinden erişildi.
- Jurtbay, T. (6 Ağustos 2016). *Ādilet Alğawı*. 18.10.2020 tarihinde <https://ult.kz/post/tursyn-zhurtbay-adilet-algauy#> adresinden erişildi.
- Kamarova, N. (4 Ekim 2012). *Mir Şayır Qoltañbası*. 21.10.2020 tarihinde <http://anatili.kazgazeta.kz/news/10574> adresinden erişildi.

- Kıdıralı, D. (12 Mayıs 2020). *Qaratawdıñ Qazınalı Qaynarı*. 18.10.2020 tarihinde <https://rgmedia.kz/e/action/ShowInfo.php?classid=2&id=6804> adresinden erişildi.
- Tebegenov, T. (10 Ocak 2017). *Şınşıl Jäne Sınşıl Qayratker Ğalım-Ustaz Ulağatı*. 17.10.2020 tarihinde <http://aqiqat.kazgazeta.kz/news/7710> adresinden erişildi.
- Toyšanulı, A. (18 Ocak 2016). *Qaraözek: Sınğan Aynanıñ Jarqılı*. 16.10.2020 tarihinde <https://adebiportal.kz/kz/news/view/14112> adresinden erişildi.
- <http://nlib.library.kz/elib/library.kz/VIRTUALNIE%20VISTAVKI/Декабрь1986-2016.pdf> adresine 19.10.2020 tarihinde erişildi.

